

# Páll Briem - Frelsi og rjettur (1888)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

## Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

## Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

## Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

## Athugasemdir um þessa útgáfu

Skannað var eintak í vörslu Landsbókasafnsins (Íslandssafn).

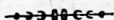
Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)



# Frelsi og rjettur.

Eptir

Pál Briem.



## I.

Þegar litið er yfir sögu Íslands, er ómögulegt að neita því, að frægðartími landsins er sá tími, þegar þjóðveldið stóð á Íslandi. Það er ómögulegt að segja, hvað mikið þessi tími er til gagns fyrir íslenzka menn nú á tímum; hann kastar enn þá ljóma yfir landið og vekur hlýjan hug og velvild til Íslands og Íslendinga hjá útlendum mönnum.

Þjóðveldið stóð nærri því í 400 ár, og er vert að minnst þess, að um mikinn hluta þessa tíma hjeldu Íslendingar uppi frjálsegri sjálfsstjórn með miklum heiðri, og það eru ekki dæmi til, að jafnlítill þjóð hafi að sínu leyti unnið sjer meira til frægðar, en Íslendingar á þessum tíma.

Það sem hefur verið talin aðalþýttistöng fyrir afreksverkum Íslendinga, er frelsið, og skal jeg, til þess að taka af öll tvímæli um það, hversu slíkt er almennt viðurkennt, nefna ávarp, sem alþingismenn allir, jafnt konungkjörnir sem þjóðkjörnir, sendu konungi vorum Kristjáni IX. árið 1873. Er þar komist svo að orði: »Saga vor á hinum liðnu öldum, frá því er landið fyrst byggðist, sem að ári eru 1000 ár, sýnir ljóslega, að það er frelsið, sem hefur veitt þjóð vorri fjör og afl, fylgi og

framtak í öllum greinum, en að það er ánað og ófrelsi, sem hefur deyft hana og kúgað« (Alþ.tíð. 1873, II, bls. 259).

Þetta er alveg rjett og alveg skiljanlegt. Frelsinu fylgir fjör og líf, þar sem ófrelsinu fylgir deyfð og dodi. En þar með er eigi sagt, að frelsið sje algilt, og ófrelsið, valdið eða nauðungin eigi allstaðar að víkja. Það er ætlunarverk mannsins, að ná sem mestri siðferðislegri fullkomnun, og allstaðar þar sem siðferðið heimtar meira en hið ytra, þar sem það heimtar mannsins eigin viljakraft, mannsins eigið innra siðferðislega afl, þar á frelsið að ríkja, því að siðferðið heimtar verkin fram komin af frjálsum vilja, en valdið og nauðungin framleiðir þar að eins skinhelgi, sem í sannleika er ósiðleg. Þannig er frelsi í trúarefnum siðferðisleg krafa, en ófrelsi og vald í slíkum efnum stríðir á móti siðferðinu.

Sannarlegt siðferðislegt líf getur að eins komið fram af frjálsum vilja, og því er frelsið, hvernig sem það er notað, siðferðisleg krafa (*melior bellicosa libertas quam pacifica servitus*). En valdið og nauðungin er ósiðleg að svo miklu leyti sem því er beint að hinu innra hjá mannum. Þar sem hinum siðferðislegu kröfum aptur á móti er fullnægt að eins með því, að framleiða ytra ástand, sem er nauðsynlegt til þess að sannarlegt siðferðislegt líf geti þróast í frelsi, þar er valdið og nauðungin siðferðislega á sínum stað.

Stjórnleysið og harðstjórnin stríða hvorttveggja gegn siðferðinu, en þess ber vel að gæta, að allar framfarir eiga sína uppsprettu í frelsinu, og valdið er að eins vegna frelsisins; *valdið er þjónn frelsisins*.

Það sjest því, að landsvaldið er að eins til vegna mannfjlagsins. Það er einnig hægt að leiða af þessu hlutverk landsvaldsins, og að sjá, að hlutverk þess er eigi einungis fólgið í því, að *gæta þess, að menn eigi skaði hver annan*, að menn geti sem jafnlegast notið frelsisins, heldur er hlutverk þess einnig fólgið í því, að

sjá um að menn gagni hver öðrum, t. a. m. með því að greiða af höndum fjárframlög til sameiginlegra hagsmuna, til skóla, vega o. s. frv., að neyða foreldra til að annast börn sín o. s. frv. Hjer er hinum siðferðislegu kröfum fullnægt með hinu ytra, en hitt er eigi landsvaldsins að sjá um, að skyldum þessum sje fullnægt með ljúfu geði, slíkt er alveg fyrir utan verkahring valdsins.

Frelsið er því innan sinna takmarka siðferðisleg krafa, hvernig sem það er notað, og því er það rangt, að varna mönnum frelsisins eingöngu af hræðslu fyrir því, að þeir muni nota það illa, en hins vegar er það ákaflega mikils um vert, að hver þjóð noti sitt frelsi sem bezt að verða má, og fyrir því er áriðandi, að athuga það vandlega, hvernig menn skuli nota frelsið rjett.

„Gjör rjett“ er boðorð, sem öllum er gefið og allir eiga að hlýða. „Þol eigi órjett“ er hið annað boðorð, sem hverjum manni er gefið, og hlýðni við þetta boðorð er mjög nauðsynleg, til þess að frelsið verði notað rjettilega, og það geti þróast og blómgaust í skjóli rjettarins.

Ef allir hlýddu fyrra boðorðinu, þá þyrfti eigi að brýna fyrir mönnum síðara boðorðið, en mennirnir eru eigi eins góðir og þeir ættu að vera, og því miður gjöra órjett og beita rangindum; fyrir því er hlýðni við síðara boðorðið aðalskiðyrði fyrir að frelsið sje notað rjettilega.

Það má nefna ótal dæmi um það, hversu frelsið hefur orðið þjóðunum til framfara, t. a. m. Englendingum, Norðmönnum, Bandaríkjamönnum, Canadamönnum o. s. frv.

Þar sem aðrar þjóðir, sem hafa átt að búa við kúgun og harðstjórn, eru sokknar niður í villumyrkur vanþekkingar og vansæld, þá hafa þessar þjóðir tekið svo miklum framförum, að undrum gegnir; en þetta er þó eigi fram komið af því, að hjá þessum þjóðum sje lög-

hlýðni miklu meiri en hjá öðrum þjóðum, heldur af hinu, að betri menn þjóðarinnar halda uppi lögum og rjetti og þola eigi órjettinn.

Hjá þessum þjóðum er líkt ástatt, eins og í vel ræktuðum garði. Illgresi sprettur þar upp, en því er jafnóðum kippt upp, svo að blómin ná að dafna og aldinin að proskast. Það þarf stöðuga árvekni, til þess að illgresið kæfi eigi blómin, og eins þarf stöðuga árvekni, til þess að ólög og rangindi brjóti eigi niður lög og rjett. Þar sem þessa er gætt, verður frelsið þjóðunum til sannarlegra framfara og farsældar. Í þessu efni má benda á Englendinga og Norðurameríkumenn í Bandaríkjunum.

England er langt frá því að vera hið bezta land í Evrópu, en Englendingar eru þó hin völdugasta og auðugasta þjóð í heimi. Lundúnaborg er hin mesta og stórkostlegasta borg, sem til er og til hefur verið. Ensk skáld og enskir heimspekingar eru framúrskarandi. Englendingar hafa í mörgu gengið á undan öðrum þjóðum og verið fyrirmynd þeirra. Það yrði erfitt að skýrarákvæmlega frá, hvernig Englendingar hafa náð veldi sínu og auði. En aðalorsökin til þessa er sú, að þeir hafa haft frelsi um margar aldir, og þeir hafa kunnað að nota frelsi sitt betur en aðrar þjóðir. Það er haft að orðtaki um enska ferðamenn á meginlandinu, að engir menn gæti þess eins vandlega, að láta eigi hafa af sjer; ef í það fer, verja þeir bæði tíma og fje, til þess að þurfa eigi að borga meira en það, sem þeim ber. En með þessu sýna þeir í verkinu, hvað það er, sem hefur hafið England. Það er rjettlætistilfinning og kjarkur til að framfylgja rjettlætinu. Við þetta kemur alveg heim það, sem einnig er sagt um betri menn Englendinga, að þeir sjeu jafnan reiðubúnir til þess, að leggja líf og blód í sölurnar fyrir frelsi sitt. Þeir myndu eigi þola, að neinn maður brytist til valda og svipti þá frelsi

sínu. En þeir þola heldur eigi ólög eða rangindi einstakra manna. Þegar eitthvað er illa gjört, segja margir: »Og það gengur svona», eða: »Það tekur á polinmæðina». En þegar enskur maður heyrir um einhver rangindi, segir hann: »What a shame» (Hvaða skömm), eða með öðrum orðum, honum gremst það, sem illt er gjört (Sbr. J. St. Mill. Den repræsentative Regjering, bls. 84). En það er skammt milli gremju og gjörða, og það er stutt milli heiptar og höggs.

Það er eigi hægt að segja, að lög og rjettur sje eigi brotinn á Englandi; þar sem jarðvegurinn er frjóvsamur, þar getur vanalega sprottið mest illgresið. Það er eigi hægt að segja, að lög og rjettur sje brotinn miklu minna á Englandi en í öðrum löndum, en hitt er hægt að segja, að Englendingar standi mörgum öðrum þjóðum framar að því, leyti, að hinum betri mönnum finnst ekki, að sjer komi illgjörðir annara ekkert við, og að þeir eigi að láta þær afskiptalausar. Kjarkmikil afskiptasemi, þegar lög og rjettur er brotinn, er aðalorsök til þess, að Englendingar standa öðrum þjóðum framar, því að fyrir þetta hefur frelsið verið notað betur hjá þeim en öðrum þjóðum.

Norðurameríkumenn í Bandaríkjunum hafa tekið svo miklum framförum, síðan þeir fengu sjálfsforræði og settu á stofn hjá sjer þjóðveldið, að fádæmum sætir. Það getur með engu móti orðið sagt, að þetta eigi þeir frábærri löghlýðni að þakka. Meðan ríkin þar hafa verið að byggjast, hefur alls konar lýður safnast þangað úr öðrum löndum. Allt þetta hefur hin amerikanska þjóð tekið í sinn sterka faðm og veitt frelsi og borgararjett. Þessir menn hafa breytt á svipstundu; í hinum nýju ríkjum hafa opt verið unnin meiri hryðjuverk og illgjörðir að sínu leyti en í nokkru öðru landi. En það hefur verið gleðilegt að sjá, hversu lög og rjettur smámsaman hefur eytt soranum og óhroðanum í þessum sam-söfnuði. Og hefur hann eyðzt fyrir kjarkmikla afskipta-

semi hinna betri manna og framtakssemi þeirra til þess að halda uppi lögum og rjetti. Það hefur opt komið fyrir og ber við iðulega enn þann dag í dag, að einstakir menn láta til sín taka og refsa (lynche) illgjörðamönnum, þegar rjetturinn nær eigi fram að ganga á annan hátt. Það má nefna mörg dæmi þessu til sönnunar. En eitthvert hið augljósasta dæmi, sem menn hafa, er það, hvernig hinir betri menn í San Francisco komu þar á lögum og rjetti árið 1851.

Árið 1848 fannst gullið í Kaliforníu, og þá streymdi þangað múgur og margmenni, alls konar lýður, þjófur og bófar. Í San Francisco var hver stórglæpurinn framinn af öðrum; þar linnti eigi á rupli og ráni, morðum og manndrápum. Engum var hegnt, því að bófarnir höfðu völdin; þeir settu embættismennina og landstjórinn sjálfur var af þeirra flokki. Þetta gekk svo í tvö ár, en þá tóku hinir betri borgarar sig saman og lögðu líf sitt í sölurnar, til þess að stemma stigu fyrir þessum ófögnuði. Þeir urðu bófunum yfirsterkari og komu á lögum og rjetti. Það er þessi kjarkmikla afskiptasemi, sem mesta þýðingu hefur haft í Ameríku, bæði til þess að hagur hinna smærri fjelaga gæti blómgast, og jafnvel að ríkið hefur eigi liðið undir lok. Því að hvað annað veldur því, að Bandaríkin eigi sundruðust eptir 1860, en einmitt þrek og kjarkur manna í Norðurríkjunum í því, að halda uppi sambandslögunum?

Íslendingar á þjóðveldistímanum voru næsta ólöghlýðnir. Allar sögurnar bæði frá söguöldinni, og eins hinar síðari sögur, og þar á meðal ekki sízt Sturlunga-saga bera vott um gjöræði manna og rjettarbrót. En þær bera líka vott um, að mönnum verður eigi borinn á brún hinn ókosturinn, þrekleysis afskiptaleysi. Allsstaðar þar sem hinar fyrri sögur segja frá ólöghlýðni, þar segja þær líka frá mönnum, sem reyna að skakka leikinn og leitast við að halda uppi lögum og rjetti.

Framkvæmdarvaldið á Íslandi var mjög veikt, og það var eigi því að þakka, að þjóðveldið stóð eins lengi og það gerði, heldur því, að einstakir menn voru jafnan reidubúnir til að halda uppi lögum og rjetti. Ari fróði segir um Skapta Þóroddsson lögsögumann: »á hans dögum urpu marger höfþingiar og ríkismenn seker eða landflótta of víg eða barsmíper, of ríkis söcom hans og landstiórni» (Íslendingabók 1887, bls. 13). Lögsögumaðurinn hafði hvorki lagalega skyldu eða sjerstakt vald, til þess að refsa höfðingjum eða ríkismönnum, og því hefur Skapti eigi látið til sín taka, af því að hann var lögsögumaður, heldur hefur hann gjört það af sjálfsdáðum fyrir skörungskap sinn. Margt líkt mætti nefna. Menn skoðuðu það sem heilaga skyldu að ganga á milli manna, sem börðust, og þar urðu menn þó að leggja líf og blód í sölurnar. Þannig ljet Ljótur, sonur Halls á Síðu, líf sitt, þegar hann gekk á milli manna á alþingi 1012, en eigi æðraðist Hallur faðir hans út af því.

Á Sturlungaöldinni er tíðarandinn farinn mjög að spillast, en þó hafa menn fram undir lok hennar ýms merki um, að forn andi fannst hjá einstökum mönnum.

Þegar Kolbeinn ungi og Gissur Þorvaldsson sviku Sturlu Þórðarson og Órækju Snorrason við Hvítárbrú árið 1242, þótti nokkrum bændum úr flokki Kolbeins þetta hin mestu svik, gengu fyrir Órækju og buðust til að berjast með honum. Þessir menn bjóðast til að leggja líf sitt í sölurnar fyrir rjettinn og berjast í móti sínum eigin höfðingja. Ekki hefur rjettartilfinning þessara manna verið sljóf. En það var þó rjettartilfinning almennings orðin á þessum tímum, og einkum kveður rammt að kjarklausu afskiptaleysi ýmsra höfðingja, sem mesta ábyrgð höfðu og næst stóð að láta til sín taka, þegar eitthvað fór eigi vel fram.

Árið 1201 var Guðmundur góði kosinn til biskups af Norðlendingum. Þetta var hið mesta óheillaval. Oddverjar höfðu þá í langan tíma verið einna atkvæða-

mestir af hinum betri mönnum og opt skakkað leikinn, þegar til vandræða horfðist. Páll biskup í Skálholti spurði Sæmund í Odda, hvort hann ætti að samþykkja kosninguna. Þá skrifði Sæmundur honum aptur brjef, þar sem hann ræður Páli til að samþykkja kosninguna, og endar brjefið á þessum eptirtektaverðu orðum: »Einhlitir görðusk Norðlendingar at um kór sitt; beri þeir nú ábyrgð fyrir hve verðr. Vale». (Sturlungasaga I. bls. 123). Hjer lýsir einhver helzti maðurinn á Íslandi því yfir: Mjer kemur það ekkert við, hvernig fer: beri þeir, sem illa gjöra, ábyrgðina sjálfir; jeg skipti mjer ekkert af því. Ófriðurinn og illdeilurnar eru vanalega skoðaðar sem merki á Sturlungaöldingi, en það má einnig skoða dádleysis afskiptaleysi hinna betri manna sem ein-kenni þessarar aldar. Klerkavaldið og Sturlungarnir brjóta niður lög og rjett, og þeir eiga öðrum að mæta, sem einnig-brjóta niður lög og rjett. Aðrir láta sig þetta litlu skipta. Afskiptaleysið er samfara ólöghlýðn-inni; enda var þess eigi langt að bíða, að Íslendingar misstu frelsi sitt, sem þeir kunnu eigi lengur með að fara, og komust undir útlendan konung.

Kjarkleg afskiptasemi gjörði Íslendinga fyrir meir verða fyrir að hafa frelsi, og fyrir það voru þeir frjálsir. Fyrir dáðlaust afskiptaleysi urðu þeir óverðugir frelsisins og fyrir það misstu þeir frelsi sitt.

## II.

Því hefur verið haldið fram, að helztu skilyrði fyrir því, að frelsið yrði rjettilega notað, væri, að betri menn þjóðarinnar hlýddu bodorðunum „*Gjör rjett*“ og „*þol eigi órjett*“. En af því að mennirnir eru eigi eins góðir og þeir ættu að vera, og af því að órjettinum ekki mun linna, meðan heimurinn stendur, þá er hlýðni við hið síðara bodorð *aðalskilyrði* fyrir því, að frelsið verði notað rjettilega. Kjarkmikil afskiptasemi og dáðríkur

dugnaður hinna betri manna, til að brjóta niður ólög og rangindi, er aðalskilyrði fyrir framförum þjóðanna og siðferðislegrar fullkomunnar hennar.

Afskiptaleysi manna er stundum hegningarvert. Það er hegningarvert, að skipta sjer eigi af því, þegar maður er í lífsháska (hegningarl. 201. gr.), og það liggur fangelsi og jafnvel betrunarhúsvinna við því, ef sá, sem hefur fengið áreiðanlega vissu um, að morð, rán eða annar glæpur, sem lífi manna er hættu búin af, sje fyrirætlaður, skiptir sjerekkert af þessu (hegnl. 110. gr.). Þetta afskiptaleysi setur menn á bekk með þjófum og bófum, en þótt ekki liggi refsing við ýmsu öðru afskiptaleysi, þá er það einnig siðferðislega rangt.

Peir, sem órjettinn gjöra, eru lastverðir, en peir, sem órjettinn pola, eru einnig lastverðir. Það getur verið mjög mikill ábyrgðarhluti að horfa á órjettinn, án þess að gjöra neitt til þess að halda uppi rjettinum. Það er ekki hollt heilræði, að kenna mönnum að hnýsast ekki eptir því, sem órjett er gjört, því að slíkt eiga menn að láta sig miklu skipta.

Skynsemin býður mönnum, að sýna dád og dugnað til að bnekkja ólögum og rangindum, en því miður blindar eigingirnin skynsemina optar en skyldi og kjarkurinn bilar. Fyrir því verður skynsemin að hafa stuðning af tilfinningu fyrir rjettinum, sem veitir kjark til að ganga á móti órjettinum, og þess vegna er ákaflega mikilsvert að efla slíka tilfinningu.

Sá hugsunarháttur, að bezt sje að skipta sjer eigi af neinu, heldur láta þá, sem illa gjöra, sjálfa bera ábyrgð af gjörðum sínum, verður að víkja fyrir þeim hugsunarhætti, að vjer, sem njótum verndar rjettarins, sjeum einnig skyldir að vernda rjettinn gagnvart órjettinum, og að heill og hamingja Íslands sje undir því komin, að lögum og rjetti sje haldið uppi gagnvart ólögum og rangindum.

Þessi kenning er ekki ný, heldur hefur henni á-

vallt verið haldið fram af beztu mönnum á öllum öldum. Það eru óteljandi setningar í biblíunni, sem brýna þetta fyrir mönnum, en jeg vil ekki fara út í það, því að það á ekki við, að blanda henni inn í þetta mál, en aptur á móti vil jeg taka hjer upp orð, máli mínu til sönnunar, þriggja íslenzkra manna, sem eru einhverjir hinir beztu kennimenn Íslands, Hallgríms Pjeturssonar, Jóns biskups Vídalíns og Helga biskups Thordersens. Orð þessara manna sýna, hversu þeir hafi metið rjettinn mikils og talið það skaðsamlegt, að ólög og rangindi væru óátalin.

Hallgrímur Pjetursson segir svo:

Jeg spyr: hvað veldur, ódyggð flest  
eykst nær daglega' og fjölgar mest?  
Umsjónarleysi' er orsök hæst,  
eigin gagnsmunir þessu næst:  
miskunn, sem heitir skálkaskjól,  
skygnist eptir um fánýtt hól:  
óttinn lögin svo þvingar þrátt,  
þora þau ekki að líta hátt.

(Passiusálmar 28. sál. 6. v.).

Þetta sýnir hugsunarhátt hins mikla sálmaskálds; þess skal að eins getið, að eptir því sem þá voru tímarnir, á Hallgrímur Pjetursson með orðinu »umsjónarleysi» við alveg hið sama og hjer er kallað þrekleysis-afskiptáleysi. Umsjónarleysi snýr sjer meira gagnvart yfirvöldunum, þar sem hjer er snúið sjer meir til hinna beztu manna.

Þá ann meistari Jón Vídalín eigi síður lögum og rjetti og hatar ólög og rangindi. Get jeg ekki stillt mig um, að taka hjer kafla úr þrjedikun hans á sjötta sunnudag eptir trínitatis, þar sem hann hugleiðir, hvort það sje rjett eða ekki að leita rjettar síns, og farast honum þannig orð:

»Eður er veröldin svo einlit, að ekki finnist í henni bæði svart og hvítt? Svo heilög, að ei finnist bæði vondir og góðir? Því er þá einsætt fyrir þá, sem

rangindin þola, að leita forsvars hjá valdstjettinni, eður mundi ekki Páll leita liðs í lögnum, þegar Lysias vildi hafa refst honum (Pbg. 22.)? Mundi hann ekki skjóta sjer undir keisarans dóm, þegar hann óttaðist ofbeldi Gyðinga. Jeg þori framar að tala, það er ekki guði þægt og gagnar ekki til hans dýrðar, að menn alltið gefi rjettinn eptir, því það gerir óhlutvanda menn optast þess verri og ásæknari, svo að það má sýnast, að sá efli illsku þeirra, sem lætur hlut sinn fyrir þeim, ef hann má ná honum með lögum og rjetti. Sá, sem vill taka frá mjer æru mína og gott mannorð, mun það guði á móti, að jeg forsvari mig löglega fyrir áaustri hans? Hann lýgur upp á mig lýtum og skömmum, sem jeg aldeilis ekki er valdur að, mun mjer ei leyfilegt, að bera hönd fyrir höfuð mitt, þar svo á stendur? Einhver rænir mig fjárhlut mínum, óðulum og arfagóssi, eður öðru því, sem jeg er vel að kominn, og það annaðhvort með ofriki eða yfirvarpi laga og rjettinda, svo jeg líð skort á forsorgun minni og þeirra, sem mjer eru vanda-bundnir, konu, barna og hjúa, hef ekki það jeg megi fátækum gefa og bjarga nauðstöddum með, en hann brúkar fje mitt til óhófs og ofmetnaðar, því svo gjöra þeir optast, er láta þjenara sína stökkva yfir hvern þröskuld, til að fylla hús drottna sinna með ráni og svikum (Sof. 1.). Mun guð banna mjer að verja mitt með lögum á móti slíkum ofstopa? Fjarri sje því, annars hefði hann ekki girt í kringum frelsi mitt og eigur mínar með laganna múr: Ekki sje jeg, að ritningin leggi það Nabot til lýta, þótt hann neitaði Akab um sinn vingarð? En sá gjörir hið sama, sem ver sitt með rjettum lögum. Guð hefur boðið mjer að elska minn náunga sem sjálfan mig, en ekki framar. Óskandi væri að menn gæti það vel haldið, það heyrir guði einum til, að elska hann framar öllum hlutum og jafnvel lífinu; það á og að gjöra við bræðurna, segir Jóhannes, hans vegna (1. Jóh. 3.). En sú elska er í því fólgin, að hjálpa honum

og forsvara fyrir ómildum mönnum, en ekki í því, að láta skálkinn ræna sig og fjeffletta, ef jeg má laganna njóta. Það er engu betra, en að forsmá guðs gáfur, er hann veitir mjer til uppeldis, en jeg vil þær ekki nýta. Jeg veit, að jeg er skyldugur að styrkja mál ekkjunnar og hins föðurlausa, mun jeg þá ei mega ganga í rjett fyrir þau, kunni þeim þar með hólpíð að vera, ef mjer það lögin leyfa? Af öllu þessu hygg jeg nú auðsætt vera, að það ekki einasta er leyfilegt; heldur gott verk á stundum að leita laga og rjettar á móti árásum vondra manna». (Prjedikanir fyrstu útg. II., bls. 133—135).

Þá er það eigi síður ljóst, hversu Jón Vídalín hefur viljað halda uppi rjettinum gegn ólögum og rangindum af orðum hans í prjedikun um rjettinn (de jure); þar segir hann svo: »Sjái þeir til, er svo mikunsamir eru vondum verkum, að þeirra tómlæti og stjórnsleysi fljetti þeim ekki svipu banda þeirra eigin hrygg um síðir» (Prjedikun útg. af Jóni B. Straumfjörð. Rvík 1878 bls. 6.). »Rjetturinn er einn guðdómlegur hlutur og sætur, nær með hann er farið með skilum, því hann er svo sem nokkurs konar bílæti guðdómlegrar tignar, sem lætur góðum vel, en vondum illa líða. En ekkert er beiskara, ekkert súrara, en þegar hann er vanbrúkaður» (s. bók bls. 8.). »Jafnvel þeir, sem ekki eru af náttúrunni óráðvandir, þeir týna sinni náttúru, þegar þeir sjá að allir hlutir leyfast, svo að hveitið verður að illgresi í drottins akri» (s. bók, bls. 9).

Enn fremur vil jeg benda mönnum á orð sem lýsa skoðunum hins mikla kennimanns, Helga biskups Thordersens, en honum farast svo orð: »Það er eigi rjettlæti eingöngu, að gefa mönnum lög, en hitt er rjettlæti, að fylgja því fram að þeim sje gegnt, og láta þá fá maklega hegningu, sem þverskallast, en hina njóta, sem hlýðnast» (Prjedik. bls. 126). Og enn fremur: »Að vísu geta menn ekki auðsýnt öllum sömu bliðu og

mildi, eigi heldur ávallt látið sakir niður falla umtalslaust, því siður sleppt allri röggsemi, sem opt þarf á að halda, þegar skyldan býður oss að fram fylgja því, sem er satt og rjett á móti þeim, sem því vilja hrinda, því þegar vjer eigum við þá, sem hvorki vilja hlýða guðs nje manna lögum, þá megum vjer ekki lengur draga oss í hlje, af því vjer eigum þar ekki um þau málefni að gjöra, sem einungis snerta sjálfa oss eða það, sem við oss hefur verið ofgjört, heldur um sannleika og rjettlæti guðs» (s. bók, bls. 495—496).

Jeg skal svo eigi tilfæra fleiri orð eftir íslenska menn, því að jeg hygg, að þessi orð nægi til að sýna, hverjar skóðanir einhverjir mestu siðameistarar laudsins hafa haft um rjettinn og hversu þeim hefur þótt mikils um vert, að lögum og rjetti væri haldið fram gegn ólögum og rangindum.

Af útlendum mönnum vil jeg nefna tvo rithöfunda. Annar er John Stuart Mill., hinn mikli enski heimspekingur, og hinn er þýzkur, Rudolf von Ihering, einhver hinn frægasti lögfræðingur, sem nú er uppi.

Mill. segir svo í bók, sem heitir: »Um fulltrúastjórn».

»Enn fremur verður að telja þjóð, sem eigi vill öfluglega styðja lögin og yfirvöldin til þess að undiroka afbrotamenn, óhæfa til þess að hafa meira en afmarkað og takmarkað frelsi. Þjóð, sem er gjarnari á að hýsa afbrotamanninn en að taka hann fastan, sem — eins og Indlandsmenn — heldur vilja sverja meinsæri til þess að hjálpa þeim manni, sem hefur rænt þá, en að eiga á hættu að fá hefndir fyrir að bera vitni gegn honum: þjóð, sem — eins og sumar þjóðir í Evrópu jafnvel fram á þessa dag — gengur út af þjóðveginum, þegar einhver vinnur á öðrum manni og myrðir hann, af því að löggæzluliðið á að hafa gætur á þess háttar atvikum, og af því að það er hættuminnst að skipta sjer eigi af því, sem snertir mann eigi; þjóð, sem fyllist gremju

út af aftöku óbótamanns, en hneykslast eigi á morði—slík þjóð hefur þörf á, að valdstjórnin fái langtum strangara vald til að undiroka, en annars þyrfti að eiga sjer stað, þaræð hinar fyrstu óhjákvæmilegu kröfur siðlegs lífs annars myndu eigi hafa neinn stuðning. Þegar þessar hörmulegu skoðanir ríkja hjá einhverri þjóð, sem hefur hafið sig upp úr villulífi, þá eru þær vanalega afleiðingar af áðurverandi illri stjórn, sem hefur kennt henni að skoða lögin, eins og þau væru sett annars vegna en þjóðinni til góðs, og valdsmennina verri en þá fjandmenn, sem augljóslega gjöra þeim illt. En hversu lítið sem þeir eru ámælisverðir, sem fyrir atvikin hafa komið á þessar skoðanir, og þó að þessum skoðunum verði um síðir útrýmt með góðri stjórn, þá þarf þó, meðan skoðanirnar eru ríkjandi, sterkara vald til að stjórna slíkri þjóð, en það sem þarf, þegar þjóðin er lögunum velviljuð og fús til að veita öfluga hjálp, til að halda þeim uppi» (Den repræsentative Regjering. Khöfn 1876, bls. 11—12).

Á öðrum stað segir hann: »Ef embættismenn, sem eptirlit eiga að hafa, eru jafnspilltir og hirðulausir og þeir, sem þeir eiga að hafa eptirlit með, og ef almenningsálitið — hyrningarsteinn alls eptirlits — er of fáfrótt, eða of afskiptalaust, eða of hirðulaust og athugalaust til að gjöra það, sem því ber, þá verður jafnvel hið bezta fyrirkomulag á framkvæmdarstjórn að litlum notum» (s. b., bls. 43).

Það þarf eigi að fara frekar út í þetta til þess að sjá, hversu Mill telur það þýðingarmikið, að menn haldi uppi rjettinum, og skipti sjer af og láti sig varða um, að menn breyti eptir lögunum. Þess skal að eins getið, að hann telur það einhvern helzta og þýðingarmesta starfa hvers fulltrúapings, að hafa eptirlit með og gæta þess, að lögunum sje fylgt. Hann talar um hinn afskiptalitle polinmóða mann og hinn duglega og kjarkmikla mann, sem hann tekur langt fram yfir hinn.

»Allir þeir eiginleikar», segir hann, »sem efla eigin hagsældir mannsins, eiga einmitt heima hjá framtakssama mannum og kjarkmanninum, og sú aðferð og þær venjur, sem efla hagsældir hvers einstaklings í mannfjelinu, verða að minnsta kosti hluti af þeim eiginleikum, sem að öllu samanlögðu efla mest framfarir alls mannfjelsins» (s. b., bls. 78—79).

Fleira þarf eigi að til færa, til þess að sýna skoðun Mills. Skulum vjer því snúa oss að Rudolf von Ihering og taka upp nokkrar greinar úr bók eptir hann, sem heitir »Der Kampf um's Recht» (baráttan fyrir rjettinum). Þessi bók kom á prent 1872; hún hefir verið gefin út hvað eptir annað og snúið á öll þjóðmál í Evrópu, nema íslenzku og tyrknesku.

Rudolf von Ihering talar um, að ýmsir kjósi að hafa frið, heldur en að halda uppi rjetti sínum með erfiði og fyrirhöfn, og heldur svo áfram:

»Hvernig eigum vjer að haga dómi vorum um þetta? Eigum vjer blátt áfram að segja: Þetta er komið undir skoðun og skaplyndi hvers einstaks manns; annar er óeyrðarsamari, hinn friðsamari; frá sjónarmiði rjettarins er hvorttveggja jafnheiðarlegt, því að rjetturinn lætur hverjum manni í sjálfsveld, hvort hann vill halda honum fram eða sleppa honum. Þessa skoðun hittir maður, eins og kunnugt er, eigi sjaldan í lífinu, en jeg tel hana afar hraklega og gagnstæða rjettinum eptir innsta eðli hans; væri það hugsanlegt, að hún yrði almenn einhversstaðar, þá væri úti um sjálfan rjettinn, því að rjetturinn þarf, til þess að geta staðið, drengilega mótstöðu gagnvart órjettinum. Jeg set gagnvart þessari skoðun þá setningu: Mótstaðan gegn órjettinum er skylda, skylda rjetthafans gagnvart sjálfum sjer — því að hún er boðorð hins siðferðislega lífs, hins siðferðislega sjálfsviðurhalds — skylda gagnvart mannfjelinu — því að hún verður að vera almenn, til þess að rjett-

urinn haldist upp» (Der Kampf um's Recht 6. útg. Wien 1881, bls. 19).

Á öðrum stað segir hann, að hver maður »haldi uppi í rjetti sínum skilyrðum fyrir siðferðislegu lífi» (s. b., bls 20). Hann segir, að það sje eigi mælisnúra í þessu efni, hversu það sje mikils virði, sem annar ranglega sölsar undir sig; engin þjóð megi láta það viðgangast, að fjandmenn ráðist inn á landamærin og skerði landið og taki það undir sig ranglega, þó eigi sje nema ein ferhyrningsmíla. Hann talar um þann »dádleysishugsunarhátt, sem af ást á hóglífi sneiði sig hjá baráttu fyrir rjettinum, svo framarlega sem hann eigi vekist til móttstöðu af því, hversu það er mikils virði, sem um er að gjöra» (s. b., bls. 36). »En sú lífskenning, sem hann þrjedikar, hvað er hún annað en boðskapur bleyðiskapar og ragmennsku? Bleyðimennið, sem flýr úr orustunni, bjargar því, er aðrir leggja í sölurnar: lífi sínu. Hann bjargar því, en lætur æru sína. Einungis það atvik, að aðrir standa stöðugir, verndar hann og mannfjelagið gegn þeim afleiðingum, sem aðferð hans annars hlyti nauðsynlega að hafa í för með sjer; ef allir hugsuðu eins og hann, þá væru allir glataðir. Alveg hið sama gildir um, að sleppa og ofurselja rjettinn fyrir bleyðimennsku. Sem verkmaður eins einstaks manns mundi það eigi vera skadlegt, en sem almenn regla fyrir gjörðum manna mundi hún leiða til glötunar fyrir rjettinn. En þessi aðferð manna getur þó að eins litið út sem óskadleg að þessu leyti, ef baráttan fyrir rjettinum gegn órjettinum eigi líður við þetta, þar sem um heildina og hið stórmikla er að ræða. Og það er af því, að þar sem ríkisstjórn er komin í nokkurt lag, er baráttan fyrir rjettinum eigi einungis komin undir einstökum mönnum, heldur er hún einna mest komin undir valdstjórninni. Því að þar sem ríkisstjórn er komin í nokkurt lag, þar er það valdstjórnin, sem af sjálfsdádum sækir og hegnir fyrir öll hin meiri brot gegn rjetti ein-

staklingsins, lífi hans, persónu og eignum; löggæzlulið og refsingadómarari taka mesta stritið af einstaklingnum. En einnig að því er snertir rjettarbrott, sem einstakir menn eru einir um að sækja um, er sjeð fyrir því, að baráttunni aldrei linni, því að eigi fylgir hver maður reglu bleyðimannsins, og hinn síðarnefndi gengur að minnsta kosti í flokk með þeim, er berjast. Þegar virði þess, sem um er að gjöra, snarar værdinni burt. En hugsum vjer oss, að löggæzlulið og refsingarvöld veiti enga hjálp, og hugsum vjer oss þá tíma, þegar lögsókn gegn þjófum og ræningjum var, eins og í Rómaborg að fornu, mál, sem einungis var komið undir þeim, er órjettinn leið — hver sjer þá eigi, hvað leiða myndi af því, að gefa rjettinn upp og ofurselja hann? Hvað annað en að gjöra þjófa og bófa bíræfnari? Alveg hið sama gildir um þjóðlífið, því að þessu leyti verður hver þjóð alveg að treysta sjer einni; ekkert æðrá vald losar hana við að gæta rjettar síns, og jeg þarf einungis að minna hjer á dæmið um ferbyrningismíluna, sem áður er nefnt, til þess að sýna, hvaða þýðingu sú skodun hefur fyrir þjóðlífið. sem vill laga uóttstöðunni gegn órjettinum eptir kaupverði þess, sem um er að gjöra.

Vísuþví frá oss þessum siðferðisreglum afskipta-leysisins, sem engin þjóð og enginn maður með heilbrigðri rjettartilfinningu hefur haft sjer fyrir mælisnúru. Þær eru vottur um og ávöxtur sjúkrar og sljóvrrarjettartilfinningar og ekkert annað en helberar og naktar kenningar munns og maga um rjettinn» (s. b., bls. 36—38).

»Ef sveitarstjórinn þorir eigi frammar að beita sveitarlögnum, ef skuldareigandi þorir eigi frammar að gjöra fjárnám hjá skuldunautnum, ef almenningur, sem kaupir, þorir eigi frammar að halda fram, að vegið sje nákvæmlega og haldið við ákveðið verðlag, mun þá einungis áliti laganna vera hættu búin við þetta? Það er skipulag hins borgaralega lífs, sem við þetta er ofur-

selt að nokkru leyti, og það er erfitt að segja, hversu langt hinar skaðvænu afleiðingar af þessu muni ná, hvort t. a. m. öll viðskipti manna á meðal munu eigi bíða við þetta hið mesta tjón. Því að þar sem jeg hlýtt að búast við deilum og baráttu, til þess að fá skýlausum rjetti mínum framgengt, mun jeg heldur, ef það er einhvern veginn hægt, fordast það — fjármagn mitt vikur þaðan og fer annarsstaðar, varningi mínum held jeg þaðan frá.

Þegar svo er ástatt, verður hlutskipti hinna fáu, sem hafa hugrekki til að beita lögunum, að fullkomnu pískarvætti; þeirra næma rjettartilfinning, sem eigi leyfir þeim að hörfa undan gjörræðinu, verður þeim beinlínis til bölvunar. Þeir eru yfirgefnir af öllum, sem ættu að vera eðlilegir hjálparmenn þeirra, og standa einir gagnvart rjettleysi, sem er stórkostlegt fyrir almennt dádleysis afskiptaleysi og bleyðiskap, og þegar þeir hafa lagt mikið í sölurnar til þess að hafa að minnsta kosti þá fullnægingu, að hafa verið sjálfum sjer trúir, bera þeir vanalega einungis háð og gis úr bytum í stadinn fyrir lof. Ábyrgðin fyrir þess konar ástand hvílir eigi á þeim hluta manna, sem brýtur lögin, heldur á þeim, sem eigi hafa þrek til að halda lögunum uppi. Mennt eiga ekki að kæra órjettinn, þó hann reyni að bola rjettinum frá, heldur rjettinn, sem lætur sjer slíkt lynda, og ef jeg ætti að skipa setningunum: »gjör engan órjett« og »þol engan órjett« niður eptir þeirri þýðingu, sem þær hafa í lífinu, þá myndi jeg segja: hin fyrsta regla er: »þol engan órjett« og hin önnur er: »gjör engan órjett«. Því að mennirnir eru einu sinni svo gjörðir, að vissan um, að eiga harðri mótspyrnu að mæta af hendi rjetthafans, aptrar mönnum meira frá að gjöra órjett, heldur en lagabodod, sem, þegar vjer hugsum þessa mótspyrnu enga vera, er í rauninni ekki aflmeira en eintómt siðferðisbodod.

Er það nú eptir allt þetta of mikið sagt, þeg-

ar jeg held þessu fast fram: Að halda fram sjerstökum rjetti, sem árásum mætir, er eigi að eins skylda rjett-hafans gagnvart sjálfum sjer, heldur og gagnvart mann-fjelaginu? Ef það er satt, sem jeg hef sagt, að hann í sínum rjetti haldi jafnframt uppi lögnum og í lögnum haldi jafnframt uppi nauðsynlegu skipulagi mann-fjelagsins, hver vill þá bera á móti, að með þessu uppfylli hann jafnframt skyldu gagnvart mannfjelaginu. Ef mannfjelogið þarf að kalla hann til baráttu gagnvart útlendum fjandmanni, þar sem hann verður að leggja líf sitt og lími í sölurnar, ef hver maður hefur þá skyldu, að leggja sig í sölurnar gagnvart utanaðkomandi hættu sakir sameiginlegra hagsmuna, gildir þetta þá eigi einnig í innanlandsmálum, og eiga þá ekki einnig hjer allir góðfúsir og hugrakkir menn að flokkast saman og haldast í hendur gagnvart óvininum innanlands alveg eins og gagnvart útlenda fjandmanninum? Og ef bleyðilegur flótti úr bardaganum móti útlendum fjandmanni er svik við sameiginlegt mál, getum vjer þá hlífst slíkum flóttu í innanlandsmálum við sömu einkunn? Rjettur og rjettlæti getur eigi þrífzt í landi af því einu, að dómarinn situr síreidubúinn í sæti sínu og löggælstjórnin sendir út þjóna sína, heldur verður sjerhver að hjálpa til að sínum hluta. Sjerhver hefur þá köllun og skyldu, að mola sundur hvert höfuð, sem kemur fram á hinum marghöfðaða óvætt gjöræðis og ólaga. Hver sá, sem nýtur blessunar af rjettinum, á þannig fyrir sitt leyti að stuðla til þess, að halda uppi veldi og áliti laganna. Sjerhver maður er fæddur til að berjast fyrir rjettinum mannfjelaginu til hagsældar« (s. b. bls. 48--51.).

Rudolf von Ihering talar um, hvað valdi því, að ýmsir menn leggi mikið í sölurnar fyrir rjettinn og berjast fyrir honum. Það er »eigi þekking, eigi menntun, heldur blátt áfram tilfinning sársauka«. »Sársauk-

inn, sem maðurinn finnur til, þegar rjettur hans er brotinn, ber ósjálfráðan vott um, hvað rjetturinn er fyrir hann, fyrst hann, einstaklinginn, en því næst einnig hvað hann er fyrir mannlegt fjelag. Á þessu eina augnabliki kemur hin sanna þýðing og hið sanna eðli rjettarins betur í ljós í hugarhræringunni, í tilfinningunni, eins og hún kemur fram, heldur en í rólegri nautn rjettarins um mörg ár. Sá sem ekki hefur lært að þekkja þennan sársauka annaðhvort hjá sjálfum sjer eða öðrum, veit eigi hvað rjettur er, og það þótt hann hefði allan »Corpus juris«<sup>1</sup> í höfðinu. Það er eigi skynsemin, heldur tilfinningin, sem getur gefið hugmynd um, hvað rjetturinn er; þess vegna hefur málið með fullum rjetti nefnt hina sálarlegu frumlind alls rjettar *rjettartilfinningu*“ (s. b. bls. 40—41).

»Sjerhver, sem finnur til hryllingar, siðferðislegrar reiði, við að sjá kollsteypingu rjettarins af gjöræðinu, hefur hana (o: hina háleitu hugsjón). Því að þar sem tilfinningin, sem vaknar við rjettarbrott er maður sjálfur líður, hefur snert af eigingirni, hefur þessi tilfinning rót sína í valdi siðgæðisins yfir mannlegu gæði; það eru mótmæli þrekmikils siðsemdarmanns gegn brotinu á rjettinum, sem ber hinn fegursta og ápreifanlegasta vott um, hvað rjettartilfinningin getur framleitt af sjálfu sjer — siðferðislegan kost, sem er jafn unaðsfullur og lærdómsríkur fyrir athugan sálarfræðingsins, sem fyrir ímyndunarafli skáldsins. Að minni vitund er það engin önnur hugarhræring, sem getur eins skyndilega gjört jafn stórkostlega umbreytingu hjá manninum og þessi, því að það er kunnugt, að jafnvel hinir mildustu og hógværustu menn geta við þetta orðið ákaflega æstir, en þetta er sönnun fyrir því, að það hafi verið komið við

---

1) Corpus juris er hin nafnfræga rómverska lögbók Justiníans keisara.

hið bezta og göfugasta, sem þeir eiga til í sjer« (s. b. bls. 53—54).

»Viðkvæmnin, þ. e. hæfileikinn til að finna til sársauka við rjettarbrotið, og þrekið, þ. e. hugrekkið og kjarkurinn til að hrinda árásinni aptur, eru í mínum augum hin tvö merki um heilbrigða rjettartilfinningu« (s. b. bls. 42).

Þjóðin er, þegar öllu er á botninn hvolft, einungis samsafn allra einstakra manna, og eirs og hinir einstöku menn finna til, hugsa og breyta, þannig finnur þjóðin til, hugsar og breytir. Ef rjettartilfinning einstaklingsins er í einkamálum hans sljó, bleyðileg og hálfvelgjuleg, ef hún hefur ekkert svigrúm vegna tálmana, sem ranglát lög eða illt fyrirkomulag setja fyrir hana, til þess að verða frjálsleg og öflug, ef hún mætir ofsóknum, þar sem hún mátti vænta hjálpar og aðstoðar, ef hún þessvegna venst við að þola órjettinn og skoða hann sem nokkuð, sem eigi verði breytt, hver getur þá ímyndað sjer, að jafn bæld, vansköpuð og hálfvelgjuleg rjettartilfinning geti allt í einu orðið að lifandi tilfinningu og þrekfullri mótspyrnu, þegar um rjettarbrott er að ræða, sem eigi snertir einstaklinginn heldur alla þjóðina: árás á pólitikst frelsi hennar, stjórnaðskrárbrot eða kollvörpun stjórnaðskrárinnar, árás útlends óvinar? Sá sem ekki einu sinni er vanur að halda uppi sínum eigin rjetti með hugrekki, hversu ætti hann að finna til löngunar, til að hætta með fúsum huga lífi sínu og eignum fyrir samfjlagið« (s. b. bls. 65—66).

»Hjá mannfjlagi, þar sem áhugi fyrir ströngum lögleik er ríkjandi, þar koma eigi fyrir hin hryggilegu atvik, sem annarsstaðar eiga sjer stað, þar sem meginíð af þjóðinni gengur í lið með óbótamönnum og lagabrotsmönnum, þá er valdsmennirnir leita eptir þeim og vilja taka þá fasta, eða með öðrum orðum: skoða valdstjórnina eðlilegan óvin þjóðarinnar. Hver maður veit

hjer, að málefni rjettarins er hans eigið málefni — hjer er einungs afbrotamaðurinn vinveittur afbrotamanni, en ekki hinn siðgóði maður; hann veitir miklu heldur löggæzlulíðinu og yfirvöldunum líðsinni sitt fúslega.

»Jeg þarf varla að segja þau ályktarorð, sem jeg hnýti við þetta. Það er sú einfalda setning: Fyrir ríki, sem vill vera í metum erlendis og standa stöðugt og staðfast innanlands, er enginn dýrmætari gripur, sem það á að vernda og gæta, en rjettartilfinning þjóðarinnar. Þessi umhyggja er eitthvert hið helzta og þýðingarmesta verkefni hins pólitiska uppeldis. Í heilbrigðri og styrkri rjettartilfinningu hvers einstaks manns á ríkið hina auðugustu uppsprettu til síns eigin styrks og hina beztu tryggingu fyrir sinni eigin tilveru« (s. b. bls. 68—69).

### III.

Því hefur verið haldið fram, að dádríkur dugnaður hinna betri manna í því, að halda uppi rjettinum gagnvart órjettinum, væri aðalskilyrði fyrir framförum og farsæld hvernar þjóðar. Þessu eiga Englendingar að þakka sinn veg, og fyrir þetta gátu Íslendingar í fornöld haldið þjóðveldinu uppi með heiðri og sóma um margar aldir.

Það er fagurt að sýna polinmæði og umburðarlyndi, en þegar polinmæðin og umburðarlendið ganga út fyrir takmörk rjettlætisins og koma af dádleysis eigingirni eða kveifarlegu afskiptaleysi, þá eru þau eigi lengur dyggðir heldur lestir, sem mjög verður að gjalda varhuga við. Íslendingar standa að þessu leyti eigi langt á baki öðrum þjóðum, en þó verða þeir að kosta kapps um að taka sem mestum framförum í þessu efni, ef þeir eiga að hefja land sitt úr fátækt og eymd.

Það er pottur brotinn í hverju landi og »miskunn sem heitir skálkaskjól« alls staðar meiri og minni. En hjer vil eg minnast á eitt, sem mjer þykir mjög miklu

skipta til þess að menn geti náð rjetti sínum hjer á landi, og er það málskostnaður sá, sem dómstólarnir dæma þeim, sem leita rjettar síns. Fyrst og fremst er málskostnaður mjög opt látinn alveg falla niður, þótt slíkt geti eigi samrýmzt kröfum rjettlætisins, og þegar dómstólarnir eigi geta komið hjá að dæma þeim málskostnað, sem heldur fram rjetti sínum, þá leitast þeir við að færa málskostnaðinn svo langt niður sem verða má. Þetta er auðvitað komið af góðsemi og miskunsemi dómara, því að lögin eru nógu ströng í þessu efni, en slík góðsemi er eigi á rjettum stað; það væri sannarleg góðsemi, ef dómaraarnir borguðu kostnaðinn úr sinni eigin pyngju, en þegar hún er á kostnað annars manns, á kostnað rjetthafans, þá getur hún miklu fremur orðið skálkaskjól.

Eptir því sem dómstólarnir beita lögunum, þá er það svo kostbært að leita rjettar síns eða verja hann, að þar af leiðir, að rjetturinn verður að eins fyrir hina ríku, en ekki fyrir hina fátæku, og er það illa farið.

Hinir fornu Íslendingar sýndu í þessu eins og mörgu öðru meira rjettlæti og skynsemi. Ef menn ranglega neituðu að borga almenna skuld, þá bar skuldunaut ávallt að greiða í málskostnað og fyrir vanskil sín 3 merkur eða 144 álnir vaðmála. Helming af þessu, 72 álnir vaðmála, fjekk skuldareigandi fyrir ómak sitt, en hinn helminginn fengu þingunautar, eða lögsögumaður þegar málið var dæmt á alþingi eða á vorþingi og lögsögumaður sjálfur háði vorþingið. Ef fjeð var eindagað fjekk skuldareigandi enn fremur 6 aura harðafang eða 36 álnir vaðmála, og ef fjeð var handsalað, þá fjekk hann enn fremur 6 aura (36 álnir vaðmála) fyrir handsalsslit. Menn sjá þannig, að það var ekkert gaman að brjóta rjettinn, meðan þjóðveldið stóð. Sá sem eigi vildi greiða á rjettum tíma skuld sína, og fjeð var eindagað og handsalað, svo að skuldareigandi þurfti að

sækja skuldina að lögum, þá varð hann jafnan að borga 216 áln. vaðmála fyrir rjettarneitun sína (sbr. Grágás Staðarhólsbók, bls. 208—209 og 214—218, og Konungsþók II, bls. 141—145), og er þetta eitthvað annað en nú hjá hinum góðsömu og miskunsömu dómstólum.

En menn kunna að hafa misjafnar skoðanir um þetta. Og það kann einnig að vera ágreiningur um, hvernig Íslendingar sjeu, hvort þeir hafi sljófari rjettartilfinningu en aðrar þjóðir, og hvort þeir sýni minna þrek en aðrir í því, að halda uppi lögum og rjetti. Einn horfir á Ísland og Íslendinga gegnum rósrautt gler; honum þykir ástandið glæsilegt. Annar lítur gegnum dökkleitt gler, og honum þykir ástandið hörmulegt. En hversu sem álit manna á Íslendingum er mismunandi, þá geta eigi verið tvískiptar skoðanir um það, að Íslendingar ættu að kappkosta að halda rjettinum uppi og berjast fyrir honum gegn órjettinum.

Þetta er siðferðisleg skylda hinna beztu manna og hvers þess manns, sem hefur verið gefið vit til að sjá mismun hins rjetta og ranga og getur greint það í sundur.

Þegar Ísleifur Einarsson var sýslumaður í Húnavatns-sýslu sagði hann á einu manntalsþingi: »Þjer vitið, að jeg hef ekki saman kallað þetta þing til að gefa óhlutvöndum mönnum leyfi til að vaða uppi og svala sjer á sínum mótpörtum, heldur til að æfa rjett og sanngirni« (Ný fjelagsrit 1857, bls. 101). En til almennings sagði hann þetta: »Um fram allt bið jeg ykkur, hveru eptir sínu megni, að vera samtaka og afskiptasama um það, er áhrærir almennings gagn« (s. b. bls. 108), enda sagði Bjarni amtmaður Thorarensen í erfljóðum eptir hann:

„Hann sá, við skálka miskun mest  
við menn er fróma grimmdin vest“.

(Kvæði B. Thorarensens 1884, bls. 179).

En þetta er einna fegurst sagt um valdsmann, er Bjarni kvað eptir Stefán amtmann Thorarensen:

„Sem röðulgeisli  
 rjettlinis færi  
 sólu frá  
 til fylgihnatta,  
 eins rjett hann þræddi  
 rjettindagötu,  
 hvorki fyrir lof nje last  
 hann leit til hlíðar“.

(s. b. bls. 96—97).

Eins og þetta er fagurt um einstakan mann, eins er það fagurt, ef hægt væri að heimfæra það til mannfjlagsins.

Það má segja, að rjetturinn sje siðalögmál mannfjlagsins. Það er gott að hafa fagurt siðalögmál, en til hvers er það, ef það kemur eigi fram í verkum mannsins.

Þó að maðurinn þekki fagurt siðalögmál; getur hann verið siðlaus og spilltur. Eins getur mannfjlagið verið siðlaust, þótt það hafi góð lög og rjettlát, ef það alls eigi framfylgir lögum sínum og rjetti.

Frelsi og rjettur eru fögur orð, en til þess að þau verði meir en orðin tóm, þarf framkvæmdin að vera með; þegar hún er með, þá verður frelsið og rjetturinn lifandi kraptar, sem hafa blessunarrík áhrif fyrir land og lýð.

Það hefur verið sagt, að öldin, sem nú er að líða, væri öld rjettlætisins. En þá verða menn að láta þetta ásannast, með því að vernda rjettlætið og halda því uppi, hvar sem ranglætið rekur upp höfuðið og ætlar að bera rjettlætið fyrir borð.

Til þess að rjetturinn fái staðizt gegn órjettinum, þarf stöðuga baráttu. Það er eigi nóg, að hinir betri menn þjóðarinnar gjöri rjett sjálfir, þeir mega heldur eigi pola órjettinn; þeir verða að sýna þrekmikla afskipta-semi, þegar rjetturinn er brotinn.

Bók Rudolfs von Ihering, sem áður er nefnd, byrjar á þessum fallegu orðum:

»Endimark rjettarins er friðurinn; vegurinn þangað er barátta. Svo lengi sem rjetturinn má búast við árásum frá órjettinum — og þetta mun verða meðan heimurinn stendur — mun hann eigi komast hjá baráttu. Líf rjettarins er barátta þjóða — valdstjórna — stjetta — einstaklinga.

Um allan rjett í heiminum hefur verið barizt. Sjerhver rjettarsetning, sem gildir, hefur fyrst orðið gildandi fyrir baráttu gegn þeim, sem veittu henni mótspyrnu, og sjerhver rjettur, jafnt rjettur þjóðar sem rjettur einstaks manns, þarf stöðugan viðbúnað til þess að fá haldist uppi. Rjetturinn er eigi eintómt orð, heldur lífandi kraptur. Þess vegna ber rjettlætisgyðjan, sem heldur í annari hendi á metaskálum, sem hún vegur rjettinn með, í hinni hendi sverð, sem hún ver rjettinn með og heldur honum uppi. Sverðið án metaskála er helbert valdið; metaskálar án sverðsins er vanmáttur rjettarins. Hvorttveggja á saman, og fullkomið rjettarástand ríkir þar einungis, þar sem styrkleikurinn, er rjettlætið hefur til að bera sverðið, jafnast við snildina, sem það hefur til að nota metaskálarnar (Kampf um's Recht bls. 1).

„þar sem við ekkert er að stríða  
er ekki sigur neinn að fá“

segir Jón Ólafsson (Söngvar og kvæði bls. 105). Þetta er satt. Öll mikil rjettindi hafa fyrst fengizt eptir mikla baráttu og stundum blóðsúthellingar margra manna, baráttu í langan tíma og stundum margar aldir, frelsi þræla, trúarfrelsi, verzlunarfrelsi o. s. frv. Hvílika baráttu þurfti eigi á Íslandi til þess að fá aftekna einokun en lögtekið verzlunarfrelsi? Fæðing rjettarins verður með sárum þjáningum.

Vjer, sem nú njótum verzlunarfrelsisins, njótum friðar, en friðinn höfðu þeir eigi, sem börðust fyrir því. Þeir sem afla fjár og safna fje, afla þess með vinnu og erfiðleikum; þessa erfiðleika finnur sá eigi, sem fjeð

erfir. En ef hann leggst í leti og ómennsku, eyðir hann þessu fje, sem aðrir hafa unnið fyrir. Eins er með rjettinn. Ef vjer leggjumst í leti og ómennsku, missum vjer hann. Þess vegna er það skylda hvers manns að gæta þess rjettar, sem fenginn er, og að minnsta kosti er það óhæfilegt, að ámæla þeim, sem taka starfið af hinum og berjast til þess að halda uppi rjettinum og efla hann.

Eins og það er víst, að engin pólitísk rjettindi eða eins og opt er sagt ekkert frelsi er fengið nema fyrir baráttu, eins er það víst, að engin slík rjettindi og ekkert frelsi haldast uppi nema fyrir baráttu. Þetta einfalda boðorð: »Þú skalt eigi stela«, hefur fyrst komizt í krapt og orðið gildandi eptir mikla baráttu. Hvílíka baráttu þurftu eigi hinir betri menn í San Francisco til þess að hnekkja valdi þjófanna? En það þarf einnig mikla baráttu til þess að halda því í gildi. Einstakir menn, hreppstjórar, sýslumenn, fangaferðir o. fl. mega ávallt vera reiðubúnir til þess að halda því í gildi og refsa þeim, sem brjóta boðorðið.

Af því að órjettinum linnir aldrei, af því að menn hætta aldrei að stela, af því að margir jafnan brjóta lög og rjett, þá er svo áriðandi að fara eptir boðorðinu: »þú eigi órjett«. Forfeður vorir misstu frelsi sitt fyrir afskiptaleysi. Þeir, sem brjóta rjettinn, eru ámælisverðir, en þeir, sem fyrir dádleysi pola órjettinn, eru engu síður ámælisverðir. Og sú þjód er aum, þar sem engir láta til sín taka og skipta sjer ekkert af, þótt rjetturinn sje brotinn.

Ef Íslendingar eiga að nota það frelsi rjettilega, sem þeir hafa og óska eptir, þá verður rjettartilfinning þeirra að verða næmari en hún er og þrekmeiri. Hinir betri menn verða að gæta þess vandlega, að lög og rjettur sje eigi brotinn að ósekju, hætta að vorkenna lögbrotum og rjettarspillum, en gjöra sitt til að þeir fái makleg málagjöld.

Ef ein þjóð á að ná því takmarki, sem rjetturinn setur, verður henni eigi hlíft við baráttunni. En er ástæða til að æðrast af því?

Rudolf von Ihering svarar þessu svo fagurlega í bók sinni, sem áður er nefnd, að vjer viljum taka upp orð hans og láta þá máli voru lokið:

»Einmitt það, að rjetturinn fellur eigi þjóðunum í skaut baráttulaust, að þær þurfa að berjast fyrir honum og láta blóð sitt fyrir hann og stríða og líða fyrir hann, einmitt þetta hnýtir milli þeirra og rjettarins hið sama innilega band, sem lífshætta móðurinnar við fæðingu barns hennar hnýtir milli þeirra. Rjett, sem fenginn er baráttulaust, má meta eins og börnin, sem storkurinn kemur með; það sem storkurinn kemur með, getur refurinn eða gammurinn tekið aptur. En barnið, sem móðirin hefur fætt, tekur hann eigi frá henni, og ekki heldur tekur hann þann rjett og rjettindi frá nokkurri þjóð, sem hún hefur fengið fyrir blóð og baráttu. Það má beinlínis fullyrða: styrkleiki ástarinnar, sem þjóð hefur á rjetti sínum og sem hún sýnir til að halda fast við rjett sinn, fer eptir þeirri baráttu og fyrirhöfn, sem hún hefur haft til að fá rjettinn. Það er eigi eintóm venjan, heldur það, sem lagt hefur verið í sölurnar, sem bindur hið sterkasta band milli þjóðarinnar og rjettar hennar, og og þeirri þjóð sem guð vill vel, *gefur* hann eigi það, sem hún þarf, nje *ljettir* henni fyrirhöfnina til þess að afla þess, heldur *gjörir* henni það *erfiðara*. Þegar svo er skoðað, víla jeg eigi fyrir mjer að segja: baráttan, sem rjetturinn þarf til þess að koma í heiminn, er eigi bölvun, heldur blessun« (Kampf um's Recht, bls. 12—13).